

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

**ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ**

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: «*Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ*»

Υπεύθυνος Καθηγητής: Δημητρόπουλος Ανδρέας

Επιμέλεια: Ιωάννου Γεωργία

A.M.: 1340200800635

Τηλέφωνο: 6942530248

E-mail: gioannou2006@yahoo.gr

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2009

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΓΕΝΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ.....	3
1. Ορισμός-έννοια	3
2. Χαρακτήρας του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας.....	5
3. Φορείς του δικαιώματος.....	5
4. Κατάσταση πολιορκίας	6
5. Η θρησκεία ως προστατευόμενο έννομο αγαθό.....	6
6. Το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης.....	8
7. Η επικρατούσα θρησκεία και θρησκευτική ισότητα.....	10
8. Κράτος- Εκκλησία	13
Β΄ ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΘΕΜΑΤΑ.....	14
1. Αναγραφή του θρησκειώματος στις ταυτότητες.....	14
2. Η απαγόρευση του προσηλυτισμού.....	16
3. Η ελευθερία της λατρείας.....	19
4. Θρησκευτική διδασκαλία	21
5. Θρησκευτικός γάμος.....	24
6. Ο όρκος.....	25
7. Αντιρρησίες συνείδησης.....	27
Γ΄ ΜΕΡΟΣ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	28
Δ΄ ΜΕΡΟΣ: ΠΕΡΙΛΗΨΗ-SUMMARY	29
1. Περίληψη.....	29
2. Summary	29
3. Λήμματα-Key words	30
ΣΤ΄ ΜΕΡΟΣ: ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ-ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ.....	31
Ζ΄ ΜΕΡΟΣ: ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ.....	33
1. Εκπαίδευση.....	33
α) ΔΕΦΑθ 299/1988: Υπόθεση άθεου δασκάλου.....	33
β) ΣτΕ 3533/86 (Γ'): Υπόθεση Χιλιάστριας φιλόλογου.....	33
2. Εργασία.....	33
α) Η απόλυση εργαζομένου λόγω αλλαγής θρησκειώματος.....	33
3. Όρκος.....	33
α) Υπόθεση καθηγητή που αρνείται να δώσει θρησκευτικό όρκο στο Δικαστήριο Κ.Δ. 3796/1979 ΠοινΧρ 1979 (ΚΘ), σ. 508	33
Ε΄ ΜΕΡΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	35

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να μελετήσει το συνταγματικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 Συντ. Η σημασία της κατοχύρωσης της ελευθερίας αυτής είναι αδιαμφισβήτητη. Θρησκευτική ελευθερία σημαίνει ελευθερία της έκφρασης και αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα σε ένα σύγχρονο δημοκρατικό πολίτευμα. Το ζήτημα της αναγραφής του θρησκευάτος στις ταυτότητες, η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολεία, ο θρησκευτικός όρκος, ο θρησκευτικός γάμος κλπ. και άλλα είναι ζητήματα που σχετίζονται με την θρησκευτική ελευθερία και έχουν προκαλέσει κοινωνικές συγκρούσεις, αντιδράσεις, διχογνωμίες. Στο παρόν θα εξεταστούν αναλυτικά τα ζητήματα αυτά και άλλα, θα εξεταστεί ποιο είναι το περιεχόμενό του δικαιώματος, όπως αυτό κατοχυρώνεται σήμερα στις συνταγματικές διατάξεις και θα μελετηθεί κατά πόσο η προστασία που παρέχεται είναι επαρκής. Οι θέσεις που θα αναλυθούν στο παρόν θα υποστηριχθούν και από σχετικό νομολογιακό υλικό.

Α' ΜΕΡΟΣ: Γενικό περιεχόμενο

1. Ορισμός-έννοια

Η θρησκεία είναι η πίστη και λατρεία της καλής ανώτερης δύναμης. Η θρησκεία κατέχει πολύ σημαντική θέση στην ζωή του ανθρώπου, ειδικά παλιότερα αλλά και στις μέρες μας. Αποτελεί στοιχείο του πολιτισμού και της ταυτότητας του έθνους. Οι θρησκευτικοί διωγμοί και οι θρησκευτικοί πόλεμοι δεν έλειψαν από την ιστορία, ενώ η θρησκεία και η πίστη πολλές φορές ήταν εκείνη που ένωσε και ενδυνάμωσε τα έθνη να αντιμετωπίσουν ενωμένα εξωτερικές απειλές και υπερασπιστούν την ίδια την ύπαρξή τους.

Η σημασία της θρησκείας για τον άνθρωπο αναγνωρίστηκε ήδη από τα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, όταν εξαπολύθηκαν οι άγριοι διωγμοί

κατά των χριστιανών. Η σημασία της θρησκείας και η ανάγκη κατοχύρωσής της αναγνωρίστηκε από το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο και ήδη από το Σύνταγμα του 1844, το οποίο αναγνώριζε ως επικρατούσα θρησκεία την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού, πλην όμως κατοχύρωνε και την ανεξιθρησκεία (...πάσα δε άλλη γνωστή θρησκεία είναι ανεκτή...). Το άρθρο 100 του ίδιου Συντάγματος απαγόρευε την επιβολή όρκου ανευ Νόμου που να ορίζει και τον τύπο αυτού, ενώ άλλα άρθρα αναφέρονταν στην προστασία από το κράτος της εκκλησιαστικής περιουσίας, «των κληρικών, μοναζόντων και λειτουργούντων».

Η συνταγματική προστασία της θρησκείας, περιλαμβάνει τόσο μια αντικειμενική αρχή (ανεξιθρησκεία) όσο και συνταγματικό δικαίωμα (θρησκευτική ελευθερία)¹. Σήμερα, τόσο το Σύνταγμά μας², όσο και το κοινό δίκαιο, οι διεθνείς συμβάσεις και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ρυθμίζουν τον «θρησκευτικό χώρο» και θεσπίζουν την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας και ανεξιθρησκείας.

Παρά την συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας, στην πράξη εμφανίζονται προβλήματα εφαρμογής και διαφύλαξης του ατομικού αυτού δικαιώματος. Απόδειξη αποτελούν οι επανειλημμένες καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ. Οι πολυάριθμες καταδίκες της χώρας μας από το ΕΔΔΑ για την μη σωστή εφαρμογή των διατάξεων του Χάρτη Ευρωπαϊκών δικαιωμάτων δημιουργούν προβληματισμό για την ανάγκη προσαρμογής του Συντάγματος στα δεδομένα της σύγχρονης κοινωνίας. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες, όπως για παράδειγμα η είσοδος στην χώρα μεγάλου αριθμού μεταναστών και η προστασία των δικαιωμάτων τους ως και η ποικιλία θρησκευτικών και πολιτιστικών αντιλήψεων που αντιστοίχως εισήλθαν, θα πρέπει να επανεξεταστούν στην προσπάθεια τελειοποίησης του σημερινού Συντάγματος.

Η θρησκεία όπως προαναφέρθηκε είναι η πίστη και λατρεία της καλής ανώτερης δύναμης. Η θρησκεία έχει τόσο υλική (corpus) όσο και πνευματική (animus) υπόσταση. Η υλική υπόσταση περιλαμβάνει κάθε ενέργεια που άμεσα

¹ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, τόμος Γ', τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.640.

² Το Σύνταγμα του 1975 μετά την αναθεώρηση του 1986 και τέλος την αναθεώρηση του 2001 διαμόρφωσαν την τελειωτική μορφή του συνταγματικού κειμένου όπως ισχύει σήμερα.

συνδέεται με την εκδήλωση της πίστης (π.χ. τελετουργική διαδικασία, χρήση συμβόλων), ενώ η πνευματική περιλαμβάνει το σύνολο των αντιλήψεων, δοξασιών, θρησκευτικών θεωριών που αναφέρονται στο θείο³. Ενόψει της διπλής αυτής υποστάσεως corpus και animus, η συνταγματική προστασία προκειμένου να είναι επαρκής πρέπει να καλύπτει και τις δύο αυτές πτυχές του δικαιώματος.

2. Χαρακτήρας του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας

Η θρησκευτική ελευθερία έχει καταρχήν αμυντικό χαρακτήρα, έχει δηλαδή αρνητικό χαρακτήρα και μάλιστα απόλυτο (erga omnes). Αξιώνει αποχή από οποιαδήποτε ενέργεια περιέχει διάκριση με κριτήριο τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και στρέφεται κατά παντός, τόσο κατά του κράτους όσο και κατά της ιδιωτικής εξουσίας (έχει δηλαδή και διαπροσωπική ενέργεια).

Επιπλέον, το Σύνταγμα κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία και την ελευθερία της λατρείας και ως προστατευόμενο δικαίωμα. Συγκεκριμένα η φράση του Συντάγματος «υπό την προστασία των νόμων» στο άρθρο 13 Συντ. ορίζει την υποχρέωση της κρατικής εξουσίας να μεριμνά για την αποτελεσματική άσκηση των παραπάνω δικαιωμάτων, ιδρύεται δηλαδή μια προστατευτική αξίωση προς το κράτος, το οποίο υποχρεούται να λαμβάνει τα αναγκαία νομοθετικά μέτρα για τον σκοπό αυτό.

Ο συντακτικός νομοθέτης δεν αναγνώρισε στο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας διασφαλιστικό δικαίωμα, δικαίωμα δηλαδή ικανοποίησης της διεκδικητικής αξίωσης μέσω δικαστηριακής διαδικασίας. Ωστόσο η διεκδίκηση αυτού του δικαιώματος είναι δυνατή μέσω άλλων αποτελεσματικών –ίσως αποτελεσματικότερων- διεκδικητικών διαδικασιών (εκλογές, τοπική αυτοδιοίκηση, συνδικαλισμός, απεργία κλπ)⁴.

3. Φορείς του δικαιώματος

³ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β΄ έκδοση, τόμος Γ΄, τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.648.

⁴ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β΄ έκδοση, τόμος Γ΄, τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 654

Φορείς του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα, ημεδαποί, αλλοδαποί, ανιθαγενείς (δηλαδή οι αλλοδαποί που για διάφορους λόγους δεν έχουν ιθαγένεια ή έχουν εγκαταλείψει το κράτος της ιθαγένειάς τους ή της διαμονής τους για λόγους πολιτικούς, οικονομικούς ή άλλους). Μάλιστα, κανένα φυσικό πρόσωπο δεν μπορεί ούτε να απαλλοτριώσει, ούτε να παραιτηθεί από το δικαίωμα αυτό, εξάλλου αυτό θα προσέκρουε στον προστατευτικό χαρακτήρα του δικαιώματος. Αντίθετα, τα νομικά πρόσωπα δεν μπορούν να είναι φορείς της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, ωστόσο, τα νομικά πρόσωπα μπορούν να είναι φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας (θρησκευτικές ενώσεις και σωματεία).

4. Κατάσταση πολιορκίας

Η αναστολή της ισχύος ορισμένων δικαιωμάτων είναι δυνατή σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, όπως η κήρυξη κατάστασης πολιορκίας. Ο περιορισμός αυτός γίνεται στα πλαίσια της ειδικής κυριαρχικής σχέσης που ενεργοποιείται στην περίπτωση αυτή. Η θρησκευτική ελευθερία ανήκει στα δικαιώματα που δεν αναστέλλεται η ισχύς τους. Η σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας θεωρείται ιδιαίτερα μεγάλη καθώς είναι ένα από τα σημαντικότερα συνταγματικά δικαιώματα, η προσβολή του δικαιώματος αυτού συνδέεται άμεσα με την προσβολή της αξίας του ανθρώπου⁵.

5. Η θρησκεία ως προστατευόμενο έννομο αγαθό

Επιχειρώντας μια προσεκτικότερη μελέτη της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας που θεσπίζει το ισχύον Σύνταγμα, παρατηρείται ότι το άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος ορίζει ως επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού, το άρθρο 13 παρ 1 ορίζει ότι η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη και η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από της θρησκευτικές πεποιθήσεις κανενός, ενώ το άρθρο 16 παρ. 2 αναφέρει πως η παιδεία αποτελεί

⁵ Δημητρώπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β΄ έκδοση, τόμος Γ΄, τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 657.

τη βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων και την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης.⁶

Από το συνδυασμό των διατάξεων αυτών συνάγεται ότι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αποτελεί την επικρατούσα στην Ελλάδα, υπό την έννοια ότι αποτελεί τη θρησκεία της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελλήνων και όχι εκείνη που επικρατεί σε βάρος άλλων θρησκειών. Η θρησκευτική συνείδηση που αναφέρεται στο 16 παρ2 του Συντάγματος νοείται αυτή που διαμορφώνεται σύμφωνα με την πατροπαράδοτη Ορθόδοξη χριστιανική πίστη, την οποία πρεσβεύει η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων και όχι γενικώς η θρησκευσιολογική συνείδηση, νόμος 1566/1985 άρθρο 1 παρ 1 εδ. β' που ορίζει ότι η εκπαίδευση υποβοηθάει τους μαθητές να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημοκρατικοί πολίτες να υπερασπίζονται την εθνική ανεξαρτησία και τα γνήσια στοιχεία της Ορθόδοξης Χριστιανικής παράδοσης.

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Επιπλέον, στο Προεδρικό Διάταγμα 583/1982, στο άρθρο 2 αυτού ορίζει ότι σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών είναι να κάνει τα παιδιά κοινωνούς των αληθειών της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης, καθώς και να τα βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν προοδευτικά την πνευματική σχέση με το Θεό.⁷

Στις πρώτες συνταγματικές διατάξεις περιλαμβάνονται διατάξεις σχετικές με την προστασία της προσωπικής ελευθερίας (άρθρα 13-16 Συντ.) οι οποίες αφορούν την ελευθερία της γνώμης και γενικά της πνευματικής ελευθερίας. Η θρησκευτική ελευθερία που αποτελεί μέρος των ελευθεριών αυτών κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 Συντ. Επιπλέον, η προστασία της

⁶ Πολίτης, Σπύρος. Εργασία. *Greeklaws On Line Κοινότητα*.

<<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/557.pdf>> 21 Απριλίου, 2009.

⁷ Πολίτης Σπύρος. Η περιορισμένη εφαρμογή του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας στα πλαίσια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (υπόθεση αλλόθρησκου δασκάλου) *Greeklaws On Line Κοινότητα*. <<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/557.pdf>> 21 Απριλίου, 2009.

θρησκευτικής ελευθερίας κατοχυρώνεται τόσο με την ΕΣΔΑ (άρθρο 9), όσο και με το πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο (άρθρο 2 εδ. Β').⁸

6. Το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης

Ο όρος “ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης” συναντάται στο άρθρο 13 παρ.1 του ισχύοντος Συντάγματος. Παρεμφερείς όροι κάνουν την εμφάνισή τους σε κείμενα διεθνών συμβάσεων που έχει υπογράψει και επικυρώσει και η χώρα μας. Έτσι, για παράδειγμα, στο άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (10 Δεκεμβρίου 1948) και στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου γίνεται λόγος για «ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας» και για τις εν γένει πεποιθήσεις. Συναφώς το άρθρο 2 της ίδιας Διακήρυξης ορίζει ότι «κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες... χωρίς καμία διάκριση ως προς... τη θρησκεία». Παρεμφερές περιεχόμενο έχει και η «Τελική Πράξη της Διασκέψεως Ασφαλείας και Συνεργασίας στην Ευρώπη» που υπογράφηκε στο Ελσίνκι το 1975⁹.

Το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης θεμελιώνεται στο άρθρο 13 Συντ. σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο του οποίου «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του καθενός». Η διάταξη αυτή κατά πρώτη άποψη θα μπορούσε να θεωρηθεί «περιττή» καθώς γενικά η ελευθερία της συνείδησης και της πνευματικής κίνησης καλύπτει και την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Εξάλλου αυτό είναι απόρροια και της συνταγματικής προστασίας της αξίας του ανθρώπου στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος. Αυτό που χρήζει άμεσης

⁸ Πολίτης Σπύρος. Η περιορισμένη εφαρμογή του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας στα πλαίσια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (υπόθεση αλλόθρησκου δασκάλου) *Greeklaws On Line Κοινότητα*. <<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/557.pdf>> 21 Απριλίου, 2009.

⁹ Τρωιάνος, Σπύρος. Ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία. Myriobiblos Βιβλιοθήκη, *Τμήμα του Διαδικτυακού Πολιτιστικού Κέντρου Αρτοπος*. <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/troianos_eleftheria.html> 21 Απριλίου, 2009.

προστασίας δεν είναι τόσο η ελευθερία του θρησκευτικού φρονήματος, η οποία βρίσκεται έρεισμα στο άρθρο 14 ως προς την κατοχύρωση της γενικότερης ελευθερίας της συνείδησης, όσο η εξωτερίκευση, η λατρεία, η διάδοση και η αναπαραγωγή του φρονήματος αυτού. Το δικαίωμα α) να πρεσβεύει κανείς οποιαδήποτε θρησκεία και να τη μεταβάλλει οποτεδήποτε, β) το δικαίωμα να εκδηλώνει και να διακηρύσσει κανείς τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις γραπτώς ή προφορικώς ή, αντιθέτως, να μην τις αποκαλύπτει, γ) το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι για θρησκευτικούς σκοπούς, δ) το δικαίωμα της θρησκευτικής ισότητας, ε) το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης, και ζ) το δικαίωμα καθενός να αποκρούει οποιαδήποτε ενέργεια, έρχεται σε αντίθεση με τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.¹⁰

Σύμφωνα με την παρ. 4 του ίδιου άρθρου «κανένας δεν μπορεί εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους». Κανένας δεν μπορεί να επικαλεστεί τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και να απαλλαγεί από τους νόμους δημοσίας τάξεως, ή να απαλλαγεί από τις υποχρεώσεις το απέναντι στο Κράτος. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Hobbes αυτό αποτελεί το κοινωνικό συμβόλαιο, και αποτελεί τον κανόνα της πολιτισμένης κοινωνίας που στόχο έχει την επίτευξη της κοινωνικής ειρήνης και ισορροπίας.

Το κράτος μπορεί να αξιώσει από τους πολίτες να συμμορφωθούν στις γενικής ισχύος και εφαρμογής κανόνες για την προστασία συνταγματικώς κατοχυρωμένων αγαθών, όπως π.χ. η εθνική άμυνα, η παιδεία, η δημόσια υγεία, η λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, έστω και αν αυτό περιορίζει την απόλαυση της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι, κρίθηκε ότι δεν είναι αντισυνταγματική η άρνηση του Υπουργού Παιδείας να επιτρέψει με διάταγμά του στους μαθητές ορισμένου δόγματος να λείψουν από το μάθημα την ημέρα εκείνη που το δόγμα τους της θεωρεί αργία¹¹.

Από την άλλη πλευρά, η κρατική εξουσία δεν μπορεί να επεμβαίνει στον χώρο του φρονήματος και να επιβάλλει άμεσα στους πολίτες ορισμένη υποχρεωτική θρησκευτική πίστη, ή να τους απαγορεύει να πιστεύουν σε κάποια

¹⁰ Τρωιάνος, Σπύρος. Ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία. Myriobiblos Βιβλιοθήκη, Τμήμα του Διαδικτυακού Πολιτιστικού Κέντρου Αρτοπος.

<http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/troianos_eleftheria.html> 21 Απριλίου, 2009.

¹¹ ΣτΕ 2706/1977, Ολ., ΤοΣ 1977, 643

θρησκεία, έστω και έμμεσα, θεσπίζοντας νόμους που ευνοούν πιστούς ορισμένης θρησκείας. Εξάλλου αυτό είναι πρόδηλα αντισυνταγματικό και αντίκειται στην παρ. 1 του άρθρου 13 εδ. Β' («Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του καθενός»), η οποία σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 110 του Συντάγματος ανήκει στις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις του Συντάγματος. Το κράτος οφείλει να είναι θρησκευτικά ουδέτερο προκειμένου να υπάρχει πραγματική θρησκευτική ελευθερία, διαφορετικά γίνεται λόγος για «τυπική» ανεξιθρησκεία, δηλαδή ανοχή της ύπαρξης διαφόρων θρησκευτικών ή αθεϊστικών δογμάτων, με παράλληλη όμως προώθηση της κρατικής θρησκείας.

7. Η επικρατούσα θρησκεία και θρησκευτική ισότητα

Ως ελέχθη το Σύνταγμά μας αναφέρει ως Επικρατούσα Θρησκεία την θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας του Χριστού. Η αναφορά αυτή γινόταν σε όλα τα προΐσχύσαντα Συντάγματα από το 1844 έως το 1952 και ενισχύεται από τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε η θρησκεία και ιστορικά ως στοιχείο του ελληνικού πολιτισμού και την τεράστια ιστορική συμβολή της κατά τα δύσκολα χρόνια των συνεχών πολέμων και ιδιαίτερα κατά την τουρκοκρατία. Με αυτόν τον τρόπο το Σύνταγμα καθιερώνει το σύστημα της επικρατούσης θρησκείας σε αντίθεση με το σύστημα του απολύτου διαχωρισμού κράτους εκκλησίας, κατά το οποίο δεν υπάρχει επικρατούσα θρησκεία (π.χ. Αμερική) και δεν υπάρχει κανένας δεσμός πολιτείας και κράτους (π.χ. η ορκωμοσία των μελών της κυβέρνησης λαμβάνει χώρα ενώπιον της δικαστικής εξουσίας)¹²

Ο γενικός εισηγητής της πλειοψηφίας στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή δήλωσε ότι «ο όρος επικρατούσα θρησκεία... σημαίνει απλώς ότι η ορθόδοξη θρησκεία είναι η θρησκεία ην ακολουθεί η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού¹³ και συμφώνως με το τυπικόν της οποίας ενεργούνται αι

¹² Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, τόμος Γ', τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.644.

¹³ Η έννοια της επικρατούσας θρησκείας, επαναλαμβάνεται και σε αρκετές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας (όπως οι αποφάσεις με αριθμό 3533/86, 3356/95, 2176/98), σύμφωνα με αυτές η

επίσημα τελετά και καθορίζονται αι αργία κλπ.¹⁴» Επομένως το κράτος θεμιτά φροντίζει για την Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία του Χριστού, η οποία είναι η επίσημη θρησκεία, η «πρώτη μεταξύ ίσων». Αυτή οργανώνεται σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου («Κατά τας νομικές αυτών σχέσεις η Εκκλησία της Ελλάδος, αι Μητροπόλεις, αι ενοριαί μετά των Ενοριακών αυτών Ναών, αι Μοναί, η Αποστολική Διακονεία, ο ΟΔΕΠ, το ΤΑΚΕ, το Διορθόδοξον Κέντρον της Εκκλησίας της Ελλάδος, είναι Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου»¹⁵) και λαμβάνει κονδύλια από τον κρατικό προϋπολογισμό για την μισθοδοσία του ορθόδοξου κλήρου. Αντίθετα, δεν προκύπτει από την αναφορά στην επικρατούσα θρησκεία (Chiesa dominante, dominant church¹⁶) στην προαναφερθείσα διάταξη του Συντάγματος δυνατότητα (και υποχρέωση) του κράτους να μεταχειρίζεται προνομιακά τους πιστούς της θρησκείας αυτής, καθώς αυτό έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση με την θρησκευτική ελευθερία που κατοχυρώνει ρητά το Σύνταγμα¹⁷.

Εξάλλου από το άρθρο 3 του Συντάγματος απορρέει και η αρχή της αυτοδιοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος μέσω της συγκρότησης της Ιεράς Συνόδου των εν ενεργεία Αρχιερέων και της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου που προέρχεται από αυτήν και συγκροτείται όπως ορίζει ο καταστατικός χάρτης της Εκκλησίας. Η Εκκλησία ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου αυτοδιοικείται με βάση τους κανόνες και τις παραδόσεις της¹⁸. Οι πράξεις θρησκευτικού περιεχομένου και εσωτερικής τάξεως δεν υπάγονται στον έλεγχο της πολιτείας. Αντίθετα οι πράξεις των εκκλησιαστικών αρχών που αναφέρονται σε θέματα διοικητικά υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Έτσι από το άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος συνάγεται η αρχή της «νόμου

επικρατούσα θρησκεία είναι η θρησκεία της συντριπτικής πλειονότητας του ελληνικού λαού, η οποία ο κοινός νομοθέτης έχει συνδέσει με ορισμένες έννομες συνέπειες.

¹⁴ Ημερολόγιο, επίσημες εορτές και δοξολογίες, ορκωμοσίες, θρησκευτικά σύμβολα σε δημόσιους χώρους, διδασκαλία στα σχολεία.

¹⁵ Νόμος 590/1977:Περί του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος.

¹⁶ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, τόμος Γ', τεύχος Ι-ΙΙΙ, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.643.

¹⁷ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 278.

¹⁸ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 279.

κρατούσης Πολιτείας». Επιπλέον η αρχή αυτή προκύπτει και από το άρθρο 72 παρ. 1, καθώς η Βουλή οφείλει να ρυθμίζει τα θέματα του άρθρου 3. Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 105 παρ. 3, η Βουλή επικυρώνει τον καταστατικό χάρτη του Αγίου Όρους και η Εκκλησία τελεί υπό την προστασία και εποπτεία του κράτους¹⁹.

Ωστόσο, στις πρόσφατες συζητήσεις για την Αναθεώρηση έγιναν διάφορες προτάσεις σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις. Κατά μια άποψη εντοπίζεται ένα θεσμικό έλλειμμα στη λειτουργία του συνταγματικού μας πολιτεύματος, το οποίο οφείλεται στην μη αποσαφηνισμένη σχέση Κράτους και Εκκλησίας και στη μη κατοχύρωση διακριτών ρόλων. Σύμφωνα με την άποψη αυτή ο ιστορικός και κοινωνικός ρόλος της Εκκλησίας είναι σημαντικός και αναμφισβήτητος. Ωστόσο είναι απαραίτητες ορισμένες αλλαγές προκειμένου το θεσμικό πλαίσιο να ανταποκρίνεται στις συνθήκες της σημερινής εποχής όπως για παράδειγμα, η εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου «επικρατούσα θρησκεία». Εξάλλου, είναι προφανές ότι η μετατροπή ή κατάργηση της διάταξης αυτής δεν μπορεί να γίνει από τον κοινό νομοθέτη, αλλά απαιτείται συνταγματική αναθεώρηση²⁰.

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ισότητας έχει ως περιεχόμενο την απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας, δηλαδή της άνισης μεταχείρισης μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων ατόμων με θρησκευτικά κριτήρια.

Το δικαίωμα αυτό, όπως γίνεται αντιληπτό έχει αμυντικό περιεχόμενο, όπως ρητώς κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 παρ.1 εδ. 2 του Συντάγματος, και απορρέει και από το γενικότερο περί ισότητας άρθρο 4 και 5 παρ. 2 εδ. α' («Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων»).

Όμως το ίδιο δικαίωμα έχει προστατευτικό χαρακτήρα, καθώς και από τις αντίστοιχες διατάξεις διεθνών διακηρύξεων (άρθρα 14 της Ευρωπαϊκής

¹⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, τόμος Γ', τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.669.

²⁰ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, τόμος Γ', τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.644.

Σύμβασης, Διακήρυξης της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών της 25ης Νοεμβρίου 1981 για την απάλειψη κάθε μορφής μισαλλοδοξίας και διακρίσεων προερχομένων από τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, 25 Διεθνούς Συμφώνου περί ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων της 19 Δεκεμβρίου 1966). Σύμφωνα με αυτό «δεν αποτελεί η θρησκεία θεμιτό κριτήριο διαφοροποίησης κατά την αναγνώριση, παραχώρηση, στέρηση ή περιορισμό δικαιωμάτων». Εξαιρέσεις επιτρέπονται μόνο στο μέτρο που επιβάλλονται από το περιεχόμενο του δικαιώματος.

Πρωταρχική σημασία έχει το δικαίωμα αυτό στον τρόπο κατάληψης δημόσιων θέσεων και αξιωμάτων, με την έννοια ότι αυτά πρέπει να είναι προσιτά στον οποιονδήποτε, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, εκτός αν κάποιες συγκεκριμένες θέσεις ή αξιώματα συνδέονται στενά με ορισμένο θρήσκευμα, και ειδικότερα στην Ελλάδα με την επικρατούσα θρησκεία²¹.

8. Κράτος- Εκκλησία

Κατά μια άποψη είναι υπαρκτή η ανάγκη για μια νέα ρύθμιση των σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας, με σκοπό τη σαφή και αυστηρή διάκριση των ρόλων²². Κατά αυτήν την άποψη τα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη πρέπει να είναι θρησκευτικά ουδέτερα, εντός δε αυτών να είναι διακριτοί οι ρόλοι κράτους και εκκλησίας. Η κάθε πλευρά πρέπει να ασχολείται με «τα του οίκου της», χωρίς να παρεμβαίνει εξουσιαστικά στις υποθέσεις της άλλης. Έτσι μόνο μπορεί να υπάρξει αξιόπιστη προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας αλλά και γενικότερα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. «Η δε επίσημη

²¹ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 278.

²² Καθεστώς αυστηρού χωρισμού εκκλησίας κράτους ισχύει π.χ. στις ΗΠΑ, Γαλλία, ενώ το καθεστώς «ευμενούς ουδετερότητας» ισχύει στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

Εκκλησία οφείλει να απέχει από κάθε ενέργεια που την εμφανίζει, είτε άμεσα είτε έμμεσα και διαμεσολαβημένα, σαν προέκταση της κρατικής εξουσίας»²³.

Κατά την άποψη αυτή πρέπει κατ' αρχάς να τροποποιηθούν οι διατάξεις του άρθρου 33 παρ. 2, περί ορκωμοσίας του Προέδρου της Δημοκρατίας, και του άρθρου 59 παρ. 1, περί ορκωμοσίας των βουλευτών. Δεύτερον, πρέπει να καταργηθεί διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 περί προσηλυτισμού. Τρίτον, πρέπει να καταργηθεί η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 περί «ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης» και το μάθημα των θρησκευτικών στα σχολεία να παύσει να είναι υποχρεωτικό. Τέταρτον, πρέπει να καταργηθεί ή έστω να τροποποιηθεί ριζικά, η ρύθμιση του άρθρου 3, περί «επικρατούσας θρησκείας», καθώς ένα δημοκρατικό Σύνταγμα δεν είναι δυνατόν να ευνοεί, ούτε άμεσα ούτε έμμεσα, τον θρησκευτικό χρωματισμό του Κράτους και των θεσμών του²⁴.

Β' ΜΕΡΟΣ Ειδικότερα θέματα

1. Αναγραφή του θρησκευάτος στις ταυτότητες

Το θέμα της αναγραφής του θρησκευάτος στις αστυνομικές ταυτότητες αποτέλεσε στο πρόσφατο παρελθόν το πεδίο έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ της Εκκλησίας της Ελλάδος και της Πολιτείας. Σύμφωνα με τη μια άποψη η αναγραφή του θρησκευάτος σε δημόσια έγγραφα και μάλιστα στην Αστυνομική Ταυτότητα αποτελεί επέμβαση της πολιτείας στο χώρο του φρονήματος, είτε η καταγραφή αυτή είναι υποχρεωτική, είτε προαιρετική, έχει δε ως αποτέλεσμα τον κοινωνικό στιγματισμό όσων δεν εμφανίζουν «πανηγυρικά» την ορθόδοξη χριστιανική πίστη τους στα δημόσια έγγραφα όπως στην αστυνομική ταυτότητα, εκπαιδευτικά έγγραφα κλπ. Επομένως

23 Σωτηρέλης Γιώργος. Η Συνταγματική Αναθεώρηση των Σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών. 8 Απριλίου, 2006. <<http://www.acadimia.gr/content/view/151/76/lang,el/>> 21 Απριλίου, 2009.

24 Σωτηρέλης Γιώργος. Η Συνταγματική Αναθεώρηση των Σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών. 8 Απριλίου, 2006. <<http://www.acadimia.gr/content/view/151/76/lang,el/>> 21 Απριλίου, 2009.

σύμφωνα με την άποψη αυτή που αποδείχθηκε η επικρατέστερη, αποτελεί δικαίωμα του ατόμου να μην αποκαλύπτει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, εκτός αν από αυτές εξαρτώνται δικαιώματα ή υποχρεώσεις, ή αν πρόκειται για ερωτήσεις που απευθύνονται για στατιστικούς, ή ερευνητικούς σκοπούς. Στην τελευταία αυτή περίπτωση πρέπει να γίνεται η δήλωση υπό συνθήκες που εγγυώνται την εμπιστευτική τους μεταχείριση.

Αρχικά το 1986 είχε εισαχθεί η προαιρετική αναγραφή του θρησκεύματος στις ταυτότητες²⁵. Λίγα χρόνια αργότερα όμως το 1991 η αναγραφή του θρησκεύματος έγινε πάλι υποχρεωτική²⁶

Με μια σειρά αποφάσεων το Συμβούλιο της Επικρατείας αποφάνθηκε επί του θέματος αναγραφής του θρησκεύματος στις ταυτότητες. Με την απόφαση 510/15-5-2000 η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα έκρινε, ότι η αναγραφή στο δελτίο ταυτότητας ορισμένων στοιχείων, μεταξύ των οποίων το θρήσκευμα και η ιθαγένεια, συνιστά επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η οποία αντίκειται στις διατάξεις του Ν. 2472/1997 «Περί προστασίας του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα», και ειδικότερα στη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 αυτού.

Η Ολομέλεια του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου στην με αριθμό 2283/2001 απόφασή του αποφάνθηκε επί του ζητήματος αυτού τα παρακάτω: **1)**

Με το άρθρο 13 του Συντάγματος κατοχυρώνεται το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Το δικαίωμα αυτό, που υπόκειται μόνο στους προβλεπόμενους από το ίδιο του Σύνταγμα περιορισμούς, περιλαμβάνει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και την ελευθερία εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, όπως τονίζεται στην απόφαση αυτή, περιλαμβάνει το δικαίωμα του ατόμου να μην αποκαλύπτει το θρήσκευμα που ακολουθεί ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις του. Καμία αρχή ή κρατικό όργανο δεν επιτρέπεται να επεμβαίνει στον απαραβίαστο κατά το Σύνταγμα χώρο της συνείδησης του ατόμου και να αναζητά το θρησκευτικό του φρόνημα, πολλώ δε μάλλον να επιβάλλει την εξωτερική των πεποιθήσεων του ατόμου αναφορικά με το θείο. Με αυτόν

²⁵ Ν. 1599/1986 άρθρο 3 παρ. 2.

²⁶ Ν. 1988/1991 άρθρο 3 παρ. 2 εδ. α'.

τον ισχυρισμό αποφασίστηκε ότι η υποχρεωτική αναγραφή του θρησκειώματος στα δελτία ταυτότητας συνιστά παραβίαση του άρθρου 13 του Συντάγματος.

2) Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας δεν περιλαμβάνει και το δικαίωμα των ατόμων να εκδηλώνουν το θρήσκευμα που ακολουθούν ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις τους με την αναγραφή τους, εάν το επιθυμούν σε κρατικά έγγραφα (δηλ. την προαιρετική αναγραφή του θρησκειώματος). Και τούτο διότι, σύμφωνα με την κρίση του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου, στην περίπτωση αυτή θα είχαμε προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας υπό την αρνητική έκφραση, δηλαδή των Ελλήνων, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να εκφράσουν τις πεποιθήσεις τους με τον τρόπο αυτό.

3) Συγκεκριμένα στην απόφαση τονίζεται, ότι από τις διατάξεις του Ν. 2472/1997, προκύπτει ότι προκειμένου τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα να τύχουν νόμιμης επεξεργασίας απαιτείται σε κάθε περίπτωση τα δεδομένα να συλλέγονται κατά θεμιτό και νόμιμο και για νόμιμους σκοπούς. Η δε συγκατάθεση του συγκεκριμένου προσώπου επιβάλλεται ως απαραίτητη για τη νόμιμη προϋπόθεση της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων. Επομένως, η αναγραφή των στοιχείων στα δελτία των ταυτοτήτων, μεταξύ των οποίων και το θρήσκευμα, που συνιστούσαν επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα αντιτίθετο στο Σύνταγμα.

Με τον νεότερο νόμο (Ν. 2472/1997) που θεσπίζει την προστασία των «προσωπικών δεδομένων» και συνεπώς την θρησκευτική πίστη η οποία συγκαταλέγεται σε αυτά, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι πρέπει να καταργηθεί η αναγραφή του θρησκειώματος στις ταυτότητες, με το επιχείρημα «Lex posterior derogat legi priori». Αντίθετη άποψη έχουν εκείνοι που υποστηρίζουν ότι ο παλαιότερος νόμος του 1991 υπερισχύει ως ειδικότερος του Ν. 2472/1997²⁷.

2. Η απαγόρευση του προσηλυτισμού

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης περιλαμβάνει όχι μόνο την ελευθερία του ατόμου να πιστεύει ή όχι σε ό, τι θέλει αλλά και η δυνατότητα να ομολογεί, να διαδίδει και να αναπαράγει τα πιστεύω του. Σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μιλούσαμε για θρησκευτική ελευθερία παρά μόνο για

²⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β΄ έκδοση, τόμος Γ΄, τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.665.

ανεξιθρησκεία, δηλαδή ανοχή της πολιτείας στον πλουραλισμό των θρησκευτικών αντιλήψεων και δογμάτων.

Ωστόσο, όταν αυτή η διάδοση και αναπαραγωγή των θρησκευτικών αντιλήψεων γίνεται με αθέμιτα μέσα, δηλαδή χρησιμοποιώντας βία, απειλή, απάτη ή υπόσχοντας στον προσηλυτιζόμενο μεγάλα οικονομικά και άλλα ανταλλάγματα ή εκμεταλλευόμενος την οικονομική ή άλλη ανάγκη ή αδυναμία του τότε πρόκειται για «προσηλυτισμό». Επομένως με τον όρο προσηλυτισμό εννοείται α) η συμπεριφορά που έχει σκοπό την μεταβολή της θρησκευτικής πίστης με β) παράνομα και αθέμιτα μέσα. Το άρθρο 13 του Σύντ. προστατεύει τους πιστούς από αυτήν την διείσδυση στην θρησκευτική τους συνείδηση με αθέμιτα μέσα. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται γενικά. Άρα δεν επιτρέπεται ούτε υπέρ της επικρατούσας θρησκείας. Πρόκειται για έναν ειδικό περιορισμό που δεν «συρρικνώνει το περιεχόμενο αλλά ρυθμίζει την συμπεριφορά που βρίσκεται πέρα από το γενικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας. Δεν συνιστά επομένως γνήσιο περιορισμό αλλά μη γνήσιο, οιονεί περιορισμό²⁸». Ωστόσο η διάταξη δεν καθιερώνει το αξιόποινο, ούτε υποχρεώνει τον νομοθέτη να θεσπίσει τέτοιο αξιόποινο, ούτε βέβαια συγκεκριμενοποιεί περαιτέρω το περιεχόμενο της έννοιας «προσηλυτισμός». Επομένως ο ποινικός νομοθέτης μπορεί να ποινικοποιεί ή να αποποινικοποιεί τον προσηλυτισμό «κατά συνείδηση», περιοριζόμενος βέβαια από το άρθρο 7 «Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.» αλλά και από το άρθρο 13 περί εξωτερίκευσης της θρησκευτικής συνείδησης²⁹.

Η νομοθεσία που ίσχυσε την μεταταξική περίοδο όριζε το περιεχόμενος της έννοιας του προσηλυτισμού (άρθρο 4 παρ. 2 α.ν. 1363/1938, όπως αντικαταστάθηκε από το 1672/1939) Σύμφωνα με τον ποινικό νομοθέτη μόνο κατά τους συγκεκριμένους τρόπους που περιγράφει το άρθρο θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τελείται αδίκημα. Ωστόσο στη χρήση «απατηλών μέσων» που ορίζει το άρθρο αυτό δεν θα πρέπει να περιλαμβάνονται οι θρησκευτικές δοξασίες, μη

²⁸ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, τόμος Γ', τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 663

²⁹ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 280.

αποδεδειγμένες επιστημονικά, εφόσον η θρησκευτική πίστη εξ ορισμού δεν βασίζεται σε γεγονότα αποδεδειγμένα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, αλλά στην ίδια την πίστη. Επιπλέον, θα πρέπει να συντρέχει το στοιχείο της κατάχρησης³⁰.

Επομένως η διάταξη 13 παρ. 2 εδ γ' Συντ. θα πρέπει να ερμηνευθεί συσταλτικά. Ο συντακτικός νομοθέτης εννοούσε ως προσηλυτισμό μόνο την «δια παρανόμων ή ανήθικων μέσων καταχρήσεως σχέσεως εξαρτήσεως ή δι' υποσχέσεως πάσης δύσεως παροχών, προσπάθεια προς διείσδυση εις την θρησκευτικήν συνείδησης ετερόδοξων ή ετερόθρησκων³¹».

Το Ελληνικό κράτος αρκετές φορές έχει παραπεμφθεί στα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια για κακή εφαρμογή των διατάξεων αυτών από τα ελληνικά Δικαστήρια. Όπως για παράδειγμα η εκδίκαση από το Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της υπόθεσης Κοκκινάκη κατά Ελλάδος. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι κατ' αρχήν το άρθρο 4 α.ν. 1363/1938 δεν αντίκειται στην αρχή της νομιμότητας των ποινών (άρθρο 7 παρ.1 ΕΣΔΑ), ωστόσο έκρινε ότι η πραγματικές περιστάσεις δεν συνιστούσαν καταχρηστική άσκηση και συνεπώς δεν ήταν δικαιολογημένη η έκδοση καταδικαστικής απόφασης κατά της κατηγορουμένης. Μια άλλη υπόθεση στην οποία καταδικάσθηκε η Ελλάδα ήταν η υπόθεση Λαρίση και λοιπών, καθώς κρίθηκε ότι παραβιάζει το άρθρο 9 ΕΣΔΑ η καταδίκη των προσφευγόντων, αξιωματικών της Ελληνικής Αεροπορίας, από το Αεροδικείο Αθηνών για προσηλυτισμό πολιτών, όχι όμως για προσηλυτισμό των υφισταμένων τους στρατιωτικών. Μετά την έκδοση αυτών των αποφάσεων οι εισαγγελικές αρχές και τα ποινικά δικαστήρια δείχνουν μεγαλύτερη προσοχή στις διατάξεις περί προσηλυτισμού.

Τέλος, υποστηρίζεται ότι μόνο μια ριζική αλλαγή με την κατάργηση της νομοθεσίας αυτής και θέσπιση νέας και πιο σύγχρονης που θα σέβεται την αρχή της αναλογικότητας και θα ορίζει το περιεχόμενο του προσηλυτισμού ως δραστηριότητα καταχρηστική και αθέμιτη³² θα οδηγούσε σε αποτελεσματική λύση του προβλήματος.

³⁰ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 280

³¹ Πρακτικά Υποεπιτρόπων, 420 (Κ. Στεφανάκης).

³² Ε. Βενιζέλος, Οι σχέσεις κράτους και εκκλησίας, 2000, 115-6

3. Η ελευθερία της λατρείας

Όπως προαναφέρθηκε, η λατρεία αποτελεί την υλική πλευρά (corpus) της θρησκείας υπάγεται στο προστατευτικό περιεχόμενο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας. Στο άρθρο 13 παρ 2 «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη». Κατ' αυτήν την διάταξη θεσπίζεται η προστασία της λατρείας (προστατευτικός χαρακτήρας του δικαιώματος). Ως λατρεία θεωρείται μόνο η άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων με τελετουργική μορφή και όχι οποιαδήποτε άλλη εξωτερίκευση της θρησκευτικής πίστης (π.χ. πολυγαμία, ιερός πόλεμος, ενδυμασία). Σύμφωνα με το παραπάνω άρθρο, αντικείμενο της προστασίας είναι μόνο η λατρεία των γνωστών θρησκειών. Αντίθετα τέτοιος περιορισμός δεν υπάρχει στην προστασία της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης. Επομένως καθένας μπορεί να πιστεύει σε οτιδήποτε θέλει έστω και εάν πρόκειται και για μη γνωστή θρησκεία, μπορεί να φανερώσει και να διαδίδει την πίστη του ελεύθερα.

Γνωστή θρησκεία είναι εκείνη της οποίας οι δοξασίες είναι φανερές που διδάσκονται δημόσια και λατρεία που είναι επίσης φανερή, που είναι προσιτή στον καθένα και δεν προϋποθέτει κανενός είδους μυστική «μύηση»³³.

Η άσκηση της λατρείας οφείλει να μην προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Αυτοί οι περιορισμοί, βεβαίως, δεν επεκτείνονται και στα διδάγματα της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας περί ηθικής, αφού αυτό θα καταργούσε ουσιαστικά το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και έμμεσα θα καθιστούσε υποχρεωτική την θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού.

«Επιβάλλεται στον νομοθέτη να υιοθετεί εκείνους τους κανόνες που διασφαλίζουν την πληρέστερη και απρόσκοπτη άσκησης της λατρείας, αίροντας οποιοδήποτε εμπόδιο και εξασφαλίζοντας την ισοτιμία σε όλους τους φορείς

³³ Η νομολογία έχει κρίνει ότι τα παρακάτω δόγματα αποτελούν γνωστές θρησκείες σύμφωνα με τις αποφάσεις αντίστοιχα α) το δόγμα των μαρτύρων του Ιεχωβά (ή Χιλιαστών) ΣτΕ 1169/1961, β) το δόγμα των Μεθοδιστών ΣτΕ 756/1952, 2274/1962, γ) το δόγμα των Ευαγγελιστών ΣτΕ 851/1961, δ) το δόγμα της εκκλησίας των Χριστιανών Αδελφών ΣτΕ 2058/1957.

της³⁴» Μεγάλης πρακτικής σημασίας για την προστασία της λατρείας είναι η ελευθερία ανέγερσης και λειτουργίας ναών, ευκτηρίων οίκων και άλλων κτισμάτων για θρησκευτικούς σκοπούς. Οι σχετικές όμως ρυθμίσεις (άρθρο 1 α.ν. 1672/1939) δεν εξασφαλίζουν ελευθερία, αφού απαραίτητη προϋπόθεση ανέγερσης ναού οποιουδήποτε δόγματος εκτός από την άδεια των πολεοδομικών αρχών, αποτελεί και η άδεια οικείας αναγνωρισμένης εκκλησιαστικής αρχής, δηλαδή του οικείου Μητροπολίτη και του Υπουργείου Παιδείας. Εξάλλου, για την έκδοση της άδειας ανέγερσης ετερόθρησκων ή ετερόδοξων ναών και ευκτηρίων οίκων απαραίτητη προϋπόθεση είναι η υποβολή ενυπόγραφης αίτησης των ενδιαφερομένων με την επικύρωση του γνησίου της υπογραφής από το Δήμαρχο και η αναγραφή των διευθύνσεών τους. Μάλιστα ο Υπουργός Παιδείας μπορεί να απορρίψει την αίτηση, εάν κρίνει ότι δεν συντρέχουν οι πραγματικοί λόγοι που επιβάλλουν την ανέγερση και λειτουργία του ναού.³⁵

Σύμφωνα με την ορθότερη άποψη, οι ρυθμίσεις αυτές είναι πρόδηλα αντισυνταγματικές, καθώς εμπλέκουν τον επιχώριο ορθόδοξο μητροπολίτη στην ανέγερση ναού κάθε δόγματος. Με αυτόν τον τρόπο **α)** παραβιάζεται η αρχή της θρησκευτικής ισότητας με την παρεμβολή οργάνων της Ορθόδοξης εκκλησίας για την ανέγερση ναού άλλης θρησκείας ή δόγματος, **β)** είναι αντισυνταγματική η προϋπόθεση συγκέντρωσης υπογραφών διότι με αυτόν τον τρόπο αναγκάζονται άμεσα τα συγκεκριμένα άτομα να αποκαλύψουν την πίστη τους κατά παράβαση του άρθρου 13 Συντ. **γ)** είναι αντισυνταγματική η απαραίτητη προηγούμενη άδεια του Υπουργού Παιδείας ο οποίος κρίνει εάν συντρέχουν οι πραγματικοί λόγοι που επιβάλλουν την ανέγερση και λειτουργία του ναού. Αυτό θίγει τον πυρήνα του δικαιώματος της λατρείας που προστατεύεται από το Σύνταγμα.

Εξάλλου, ο κίνδυνος προσβολής της δημόσιας τάξης, ή άσκησης προσηλυτισμού θα μπορούσε να αποφευχθεί με κατασταλτικά μέτρα όπως η αναστολή λειτουργίας του ναού κλπ. Επιπλέον, ο αριθμός των πιστών³⁶ σε κάποια περιοχή δεν μπορεί να αποτελεί σημαντικό κριτήριο για την άδεια

³⁴ Ι. Καμτσίδου, Η επιφύλαξη υπέρ του νόμου, 2001, 231

³⁵ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 284.

³⁶ ΣτΕ 4636/1977, Ευρ.ΣτΕ 1977, 872.

ανέγερσης και λειτουργίας του λαού, καθώς αυτό είναι αντισυνταγματικό³⁷ και έρχεται σε σύγκρουση με την ελευθερία της λατρείας, την προστασία της αξίας του ανθρώπου και την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητάς του³⁸.

Το δικαστήριο της ΕΣΔΑ καταδίκασε την Ελλάδα σε ορισμένες υποθέσεις όπου κρίθηκε ότι παραβιάζεται η θρησκευτική ελευθερία³⁹ του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ, όπως για παράδειγμα στην υπόθεση που κρίθηκε αδικαιολόγητη η καταδίκη ορισμένων οπαδών κάποιας θρησκείας που εγκατέστησαν και λειτουργούσαν εντευκτήριο χωρίς άδεια διοικητικής αρχής. Εξάλλου κρίθηκε ότι το Κράτος με αυτούς τους τιθέμενους περιορισμούς, που θέτει στόχο δεν έχει τόσο να διαπιστώσει εάν πληρούνται οι τυπικές προϋποθέσεις για την ανέγερση και λειτουργία του ναού, αλλά να επιβάλλει προϋποθέσεις εξαιρετικά αυστηρές ή και απαγορευτικές στην τέλεση ορισμένων μη ορθόδοξων δογμάτων⁴⁰.

4. Θρησκευτική διδασκαλία

Σύμφωνα με το άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος «Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.»

Η ορθή ερμηνεία του γράμματος της διάταξης του άρθρου 16§2 του Συντάγματος, που ορίζει ως σκοπό της παιδείας την «ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης», είναι ότι δε νοείται θρησκευολογική συνείδηση, αλλά εμβάθυνση στη διδασκαλία συγκεκριμένης θρησκείας, η οποία κατά το Ελληνικό Σύνταγμα θα πρέπει να είναι η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, επειδή στο άρθρο 3 του Συντάγματος ορίζεται ως επικρατούσα θρησκεία.

³⁷ Πρβλ την έυστοχη γνώμη ενός μέλους του Δικαστηρίου με αποφασιστική ψήφο στη ΣτΕ 1411/2003, ΕΦΑΡΜ, 2004, 232, κατά την οποία «η εκ των προτέρων λήψη άδειας για τη λειτουργία ευκτηρίου οίκου αντίκειται στο 13 παρ. 2 Συντ» Βλ. Χρυσόγονος Χ. Κώστας σελ 286 υποσημείωση αρ. 69.

³⁸ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 284.

³⁹ ΕΔΔΑ 26.9.1996, υπόθεση Μανουσάκης κ.λπ. κατά Ελλάδος, Υ 1997, 910.

⁴⁰ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ. 285.

Η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολεία έχει κατηχητικό-ομολογιακό χαρακτήρα, σκοπός του μαθήματος είναι να καταστήσει τους μαθητές «κοινωνούς των αληθειών της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστεως⁴¹». Οι μαθητές παρακολουθούν υποχρεωτικά το μάθημα των θρησκευτικών και μάλιστα η διδασκαλία του μαθήματος σύμφωνα με το Σύνταγμα οφείλει να είναι αρκετές ώρες την εβδομάδα έτσι ώστε να επιτυγχάνεται ο σκοπός της ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης. Η παρακολούθηση είναι υποχρεωτική χωρίς μάλιστα να απαιτείται η ρητή έγκριση των γονέων, ενώ τα παιδιά αλλόθρησκων ή ετερόδοξων οικογενειών προκειμένου να απαλλαγούν από τα μαθήματα των θρησκευτικών οφείλουν να το δηλώσουν⁴² ρητά και υπεύθυνα προς τον Διευθυντή του αντίστοιχου σχολείου.

Υποστηρίζεται η άποψη ότι λόγω της θρησκευτικής ελευθερίας που κατοχυρώνουν τόσο το άρθρο 13 Συντ. όσο και το άρθρο 9 ΕΣΔΑ, το μάθημα των θρησκευτικών στα σχολεία δεν θα έπρεπε να έχει αποκλειστικά κατηχητικό-ομολογιακό χαρακτήρα. Κατ' αυτήν την άποψη το μάθημα αυτό πρέπει α) είτε να έχει αποκλειστικά θρησκευσιολογικό χαρακτήρα, β) είτε να μπορεί ο μαθητής να επιλέξει ελεύθερα αν θα διδαχθεί το μάθημα των θρησκευτικών θρησκευσιολογικού χαρακτήρα ή κατηχητικού. Εξάλλου το γράμμα του Συντάγματος δεν απαγορεύει να μετατραπεί το μάθημα από κατηχητικού-μονοφωνικού χαρακτήρα σε θρησκευσιολογικό. Αντίθετα είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα, αφού το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών προσδιορίζεται εν όψει της συνταγματικής κατοχύρωσης της θρησκευτικής ελευθερίας (άρθρο 13 Συντ.). Σε τέτοια όμως περίπτωση το μάθημα αυτό θα πρέπει να είναι υποχρεωτικό για όλους. Επιπλέον, η εκπαίδευση α) θα πρέπει να αλλάξει προσανατολισμό και σκοπό στις αντίστοιχες βαθμίδες που διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών, β) θα πρέπει να επανακαθοριστεί η ύλη του αναλυτικού προγράμματος, έτσι ώστε το μάθημα των θρησκευτικών να συμπεριλαμβάνει εισαγωγή στην ιστορία, την κοινωνιολογία και την δογματική όλων των θρησκειών.

⁴¹ άρθρο 2 π.δ. 583/1982, πρβλ και άρθρα 1,4,5 και 6 ν. 1566/1985, άρθρο 2 π..831/1977, άρθρο 3 π.δ. 1034/1977).

⁴² οι γονείς έχουν το δικαίωμα να εξασφαλίζουν για τα παιδιά τους μόρφωση και εκπαίδευση, η οποία να συμφωνεί με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις (Προσθ. Πρωτ. 1, αρθρ. 2 ΕΣΔΑ).

Κατ' άλλη άποψη, οι γονείς θα πρέπει επί ανηλίκων μαθητών να αποφασίζουν επικαλούμενοι απλά λόγους θρησκευτικής συνείδησης, το εάν τα παιδιά τους θα παρακολουθούν το μάθημα των θρησκευτικών στα σχολεία χωρίς να απαιτείται από αυτούς να αποδείξουν ότι είναι ετερόδοξοι, αλλόθρησκοι ή άθεοι. Εξάλλου αυτό θα προσέβαλε το δικαίωμά τους περί μη αποκάλυψης των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι ούτε το Σύνταγμα ούτε η ΕΣΔΑ καθιερώνουν ένα συγκεκριμένο τρόπο διδασκαλίας των θρησκευτικών ως σχολικού μαθήματος. Απλώς θέτουν τα όρια μέσα στα οποία θα πρέπει να κινηθεί η διδασκαλία αυτή. Στόχος είναι η αποφυγή ακραίων καταστάσεων του φανατισμού και της μισαλλοδοξίας. Εξάλλου, η πρόσφατη σύσταση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν είναι δεσμευτική για τη χώρα μας και δεν της επιβάλλει να εισαγάγει θρησκευτικό μάθημα. Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο ούτε επιβάλλουν, ούτε απαγορεύουν τη θέσπιση ομολογιακού μαθήματος, αρκεί να διασφαλίζεται η θρησκευτική ελευθερία όσων πρεσβεύουν διαφορετικές πεποιθήσεις, όπως συμβαίνει και στο ελληνικό δίκαιο⁴³. Το άρθρο 3 του Συντάγματος ρητά ορίζει και προβλέπει:

«Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού, τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.»

Παρέχει, λοιπόν, ένα προβάδισμα στην επικρατούσα θρησκεία και θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού έτσι έμμεσα

43 Σωτηρέλης Γιώργος. Η Συνταγματική Αναθεώρηση των Σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών. 8 Απριλίου, 2006.

<<http://www.acadimia.gr/content/view/151/76/lang,el/>> 21 Απριλίου, 2009

καθιερώνει την υποχρέωση να δοθεί αυξημένη έμφαση στα δόγματα της επικρατούσας θρησκείας⁴⁴.

Από την άλλη πλευρά, ως προς την ανώτατη εκπαίδευση είναι αντισυνταγματικό να μην επιτραπεί η είσοδος κάποιου φοιτητή σε μια Ανώτατη Θεολογική Σχολή της χώρας επειδή δεν είναι χριστιανός ορθόδοξος. Εξάλλου κρίθηκε ότι ήταν αντισυνταγματική η διαγραφή φοιτητή από Θεολογική Σχολή της χώρας λόγω των αθεϊστικών του πεποιθήσεων⁴⁵. Εξάλλου, για την εκλογή στη θέση Διδακτικού-Ερευνητικού προσωπικού σε ένα Ανώτατο Πανεπιστημιακό Ίδρυμα αρκεί η κατοχή των προβλεπόμενων τυπικών προσόντων και δεν είναι απαραίτητη η κατοχή διδακτορικού διπλώματος Ορθόδοξης Θεολογικής Σχολής, καθώς στόχος των Ανώτατων Ιδρυμάτων δεν είναι η ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης αλλά η έρευνα.

Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με το θέμα αυτό. Κατά μία άποψη είναι αναγκαίος ο απόλυτος χωρισμός Εκκλησίας και κράτους. Σύμφωνα με την άποψη αυτή ο διαχωρισμός της εκκλησίας από το κράτος αποτελεί δημοκρατικό αίτημα που εκπορεύεται, από την ανάγκη της πλήρους κατοχύρωσης της ελευθερίας συνείδησης και δη της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης, της ισότιμης μεταχείρισης όλων ανεξάρτητα προσωπικών πεποιθήσεων.

5. Θρησκευτικός γάμος

Ο θεσμός του θρησκευτικού γάμου ως αποκλειστικός κατά την Εκκλησία θεσμός είναι πρόδηλα αντισυνταγματικός. Με τον θεσμό του πολιτικού γάμου (μετά την ψήφιση του νόμου 1250/1982) μπορούν αλλόθρησκα ετερόφυλα ζευγάρια να απολαμβάνουν τις έννομες συνέπειες του θρησκευτικού γάμου. Πρόσφατα με την ψήφιση του συμφώνου ελεύθερης συμβίωσης (νόμος 3719/2008) και τα ετερόφυλα αλλόθρησκα ζευγάρια μπορούν να ρυθμίσουν την συμβίωσή τους και τις έννομες συνέπειες που επέρχονται με μεγαλύτερη ελαστικότητα μέσω συμβολαιογραφικής πράξης.

⁴⁴ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδοτικός οίκος Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σ.277

⁴⁵ ΣτΕ 194/1987, ΝοΒ 1987, 607.

6. Ο όρκος

Με τον όρκο γίνεται επίκληση κάποιου παράγοντα προκειμένου η διαβεβαίωση που λαμβάνει χώρα να αποκτά μεγαλύτερο κύρος και ισχύ. Το δίκαιο αναγνωρίζει την επίκληση είτε στο θείο (θρησκευτικός όρκος), είτε στην τιμή και στην υπόληψη του ορκιζόμενου (πολιτικός όρκος).

Ο όρκος σύμφωνα με την τελευταία παράγραφο του άρθρου 13 πρέπει να επιβάλλεται με νόμο, που ορίζει και τον τύπο του. Ο κοινός νομοθέτης καταρχήν έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει όρκο με νόμο χωρίς να αντίκειται στο σύνταγμα. Έτσι, ο νομοθέτης είναι ελεύθερος να ορίζει το περιεχόμενο του νόμου χωρίς βέβαια να επιβάλλει υποχρεωτικά τον θρησκευτικό όρκο. Η ανεξίτητη επιβολή του θρησκευτικού όρκου θα ήταν πρόδηλα αντισυνταγματική. Επομένως, όσοι α) δεν πιστεύουν σε καμία θρησκεία β) αρνούνται να δώσουν θρησκευτικό όρκο επειδή δεν τους το επιτρέπει η θρησκεία τους⁴⁶, γ) δεν επιθυμούν να φανερώσουν τα θρησκευτικά τους πιστεύω κλπ., έχουν δικαίωμα να δίνουν ισότιμη σχετική βεβαίωση επικαλούμενοι την τιμή και την υπόληψή τους, σύμφωνα με την συνταγματική διάταξη, έστω και αν κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται στον αντίστοιχο νόμο⁴⁷.

Για τους ορθόδοξους χριστιανούς, η θρησκευτική συνείδηση των οποίων αποκρούει τον όρκο, παρά τις αντιδράσεις που σημειώθηκαν, ακόμη και από εκκλησιαστικής πλευράς, η νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων ενέμεινε στην άποψη, ότι κάτω από το ισχύον νομοθετικό καθεστώς δεν είναι δυνατή η απαλλαγή τους από την αντίστοιχη υποχρέωση. Πρόσφατα όμως το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχθηκε (απόφαση 2601/98)⁴⁸ ότι η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 5 του Συντάγματος αφορά εκείνους που δέχονται να ορκισθούν. Η

⁴⁶ Σύμφωνα με τα άρθρα 385, 408 και 423 Κ.Πολ.Δικ και 194, 218, 220 και 236 Κ.Ποιν. Δικ. οι αλλόθρησκοι και οι ετερόδοξοι ορκίζονται κατά τον τύπο της θρησκείας τους, αν αναγνωρίζει τον όρκο.

⁴⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα», Β΄ έκδοση, τόμος Γ΄, τεύχος I-III, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ.661.

⁴⁸ Βλ. ΝοΒ 47 (1999) 349-352 (με σχόλιο του Χρ.Σ. Γαρνάβου)

απόφαση αυτή βεβαίως ανοίγει νέες προοπτικές στην αντιμετώπιση του θέματος⁴⁹.

Προβληματισμός έχει δημιουργηθεί σχετικά με την συνταγματικότητα του θρησκευτικού όρκου που δίνουν οι βουλευτές κατά το άρθρο 59 Συντ. (Θρησκευτικός Όρκος Πίστης) και του Προέδρου της Δημοκρατίας, και την ανάγκη να τροποποιηθούν οι σχετικές διατάξεις του ΚΠολΔ (άρθρο 408), του Κ.Ποιν.Δ. (άρθρα 218, 194, 236 και 398), του ν. 1558/1985 «Κυβέρνηση και κυβερνητικά όργανα» (όρκος μελών του υπουργικού συμβουλίου), του υπαλληλικού κώδικα (ν. 2683/1999) και του Γενικού Κανονισμού Υπηρεσίας στον Στρατό (π.δ. 130/1984)⁵⁰.

Το Σύνταγμα του 1975, αντίθετα από τα προϊσχύσαντα⁵¹, δεν αναφέρει στο άρθρο 31 ανάμεσα στα άλλα προσόντα του Ανώτατου Άρχοντα και την ιδιότητα του οπαδού της επικρατούσας θρησκείας. Α) Κατά μια άποψη έχει υποστηριχθεί ότι παρόλο που το άρθρο 13 θεσπίζει την θρησκευτική ελευθερία, η διάταξη του 33 στην οποία αναφέρεται ο όρκος που ο Πρόεδρος δίδει πριν από την ανάληψη των καθηκόντων του: «Ορκίζομαι στο όνομα της Αγίας και Ομοούσιας και Αδιαίρετης Τριάδας να φυλάσσω το Σύνταγμα και τους νόμους κλπ» (άρθρο 33 παρ. 2), υπερισχύει ως ειδικότερη. Επομένως, εμμέσως συνάγεται ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας πρέπει να είναι χριστιανός ορθόδοξος. Β) Κατ' άλλη άποψη, Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να γίνει μόνο χριστιανός, όχι όμως αναγκαστικώς ορθόδοξος⁵². Γ) Άλλη άποψη υποστηρίζει ότι κάτι τέτοιο θα συνιστούσε «βάνανυση προσβολή του

⁴⁹ Τρωϊανου Σπύρου βλ. «ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία» http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/troianos_eleftheria.html

⁵⁰ Αλάβανος Αλέξανδρος, Δραγασάκας Ιωάννης, Κουβέλης Φωτίος, Κωνσταντόπουλος Νικόλαος, Ξηροτύρη Αικατερινάρη Ασήμινα. Ρύθμιση Σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, Θρησκευτικές Ενώσεις και Κατοχύρωση της Θρησκευτικής Ελευθερίας, 22 Νοεμβρίου 2005. <<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=11583>> 21 Απριλίου, 2009.

⁵¹ Πρβλ. το άρθρο 47 του Συντάγματος του 1952: “Πας διάδοχος του Ελληνικού Θρόνου απαιτείται να πρεσβεύη την θρησκείαν της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας”. Στο Σύνταγμα του '52 προβλεπόταν για τον βασιλιά η υποχρεωτική πίστη του στην ορθοδοξία. Η ορκωμοσία του γινόταν ενώπιον και της Ιεράς Συνόδου. Ο όρκος του αναφερόταν και στην υπεράσπιση της ορθοδοξίας. (<http://www.petitiononline.com/proedros/petition.html>)

⁵² Άποψη Δαγτόγλου.

δικαιώματος της θρησκευτικής ισότητας⁵³» καθώς εάν ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε με τη διατύπωση του άρθρου 33 να καθιερώσει την υποχρεωτική προέλευση του Ανώτατου Άρχοντα από τους οπαδούς της επικρατούσας θρησκείας, η διάταξη αυτή θα ερχόταν σε σύγκρουση με τις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις⁵⁴ 4 και 13 παρ. 1 και επομένως θα υποχωρούσε μπροστά τους κάτι που είναι αδύνατον καθώς όλες οι διατάξεις του Συντάγματος έχουν την ίδια τυπική ισχύ.

Κατά την ίδια άποψη πρέπει να γίνει αναδιαμόρφωση στα άρθρα άρθρα 33 (όρκος Προέδρου Δημοκρατίας) και 59 (όρκος Βουλευτών) έτσι ώστε, είτε να προβλέπεται ρητά η περίπτωση αλλόθρησκου ή ετερόδοξου Προέδρου της Δημοκρατίας, είτε να καταργηθεί ολοκληρωτικά ο θρησκευτικός όρκος και τα πολιτικά πρόσωπα να ορκίζονται στην τιμή και την υπόληψή τους για το σεβασμό του Συντάγματος και των Νόμων και του δημοκρατικού πολιτεύματος⁵⁵.

7. Αντιρρησίες συνείδησης

Πέραν του όρκου, ο ίδιος προβληματισμός γεννάται και σχετικά με την στράτευση των ατόμων, που για λόγους θρησκευτικής συνείδησης αποκρούουν είτε τη στράτευση γενικώς, είτε ειδικώς την ένοπλη υπηρεσία στο στράτευμα. Έχοντας ως πρότυπο ορισμένες ξένες νομοθεσίες ο Έλληνας νομοθέτης αντιμετώπισε το πρόβλημα αυτό αρχικά με το άρθρο 5 του ν. 731/77 και αργότερα πιο αποτελεσματικά⁵⁶ με τα άρθρα 18-24 του ν. 2510/97 «Ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων ορισμένων κατηγοριών στρατευσίμων, ανυποτάκτων και οπλιτών, τροποποίηση διατάξεων της στρατολογικής νομοθεσίας, καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας και άλλες διατάξεις» (Φ.Ε.Κ. Α'136). Ήδη όμως και πριν από την τελευταία αυτή ρύθμιση, είχε υπάρξει αντίδραση, καθώς η Ολομέλεια του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους είχε

⁵³ Άποψη Τρωιάνου Σπύρου βλ. «ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία» http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/troianos_eleftheria.html

⁵⁴ Σύμφωνα με αυτές που περιοριστικά αναφέρονται στο άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος.

⁵⁵ Κονιδάρης, Ι.Μ. Ο Όρκος του Προέδρου. Το Βήμα Online. 15 Ιουνίου 1997.

<<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=6&artid=88999>> 21 Απριλίου, 2009.

⁵⁶ Βλ. Τρωιάνου, Παραδόσεις κλπ., α' έκδ., τεύχ. α' σ. 64

θεωρήσει την «εναλλακτική θητεία» ως αντισυνταγματική, επειδή με αυτήν παραβιάζονταν θεμελιώδεις αρχές του πολιτειακού μας συστήματος και ανατρέπονταν βασικές υποχρεώσεις των Ελλήνων πολιτών (Γνωμοδότηση 699/91)⁵⁷

Με την Αναθεώρηση του 2001 εισήχθη ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 4 κατά την οποία «Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την τέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας».

Γ' ΜΕΡΟΣ: Συμπέρασμα

Το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας απασχολεί έντονα τη σύγχρονη Ευρώπη. Η θρησκεία είναι ένα σημαντικό στοιχείο του πολιτισμού, είναι αδιαμφισβήτητη η θέση και η σημασία που κατέχει στην κοινωνία. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελείται από κράτη και κοινωνίες που έχουν μεγάλη ιστορία και πλούσια πολιτιστική παράδοση. Η πολυπολιτιστική φυσιογνωμία της Ευρώπης απαιτεί την ανοχή και τον σεβασμό του διαφορετικού από τα κράτη μέλη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει κατοχυρώσει θεσμικά τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, την ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας, ως και το σεβασμό της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής ετερότητας, όπως αναφέρεται στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ευρωπαίου πολίτη (άρθρα 10 και 22).

Στην σύγχρονη Ελλάδα κατοχυρώνονται συνταγματικά η θρησκευτική ελευθερία, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των πολιτών, η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα (άρθρα 13, 5, 1 και 4-25 Συντ. αντίστοιχα). Ωστόσο, κατά την κρατούσα άποψη παρά τα αξιοσημείωτα βήματα που έχουν γίνει προς αυτή την κατεύθυνση οι προσβολές του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας δεν έχουν ακόμα εξαλειφθεί. Η συμμετοχή της

⁵⁷ Τρωιανού Σπύρου βλ. «ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία» http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/troianos_eleftheria.html

Ελλάδας στην Ε.Ε έχει ανοίξει νέους δρόμους για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πέρα όμως από αυτήν την κοινή ευρωπαϊκή πορεία για την διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η θρησκεία και η προστασία της, πάντα θα κατέχει πολύ σημαντική θέση για την Ελλάδα. Η αποφασιστική συμβολή της Ορθοδοξίας στην ελληνική ιστορία, και ιδιαίτερα στους αγώνες των Ελλήνων για αυτήν καθ' αυτήν την ύπαρξη και διατήρηση του έθνους θα χαρακτηρίζει και θα διακρίνει την Ελλάδα από τα άλλα κράτη.

Δ' ΜΕΡΟΣ: Περίληψη-Summary

1. Περίληψη

Η θρησκεία αποτελεί σημαντικό στοιχείο του πολιτισμού και της ταυτότητας ενός λαού. Η σύγχρονη ελληνική δημοκρατική κοινωνία προστατεύει το θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα του ανθρώπου με αυξημένης τυπικής ισχύος κανόνες. Κατοχυρώνει την θρησκευτική ελευθερία, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των πολιτών, την δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα (άρθρα 13, 5, 1 και 4-25 του Συντάγματος αντίστοιχα). Το κράτος είναι υποχρεωμένο να σέβεται τα δικαιώματα αυτά των πολιτών και να ανέχεται τις επιλογές του (ανεξιθρησκεία). Επομένως, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για ένα πραγματικά δημοκρατικό πολίτευμα να δέχεται και να προστατεύει τα διάφορα θρησκευτικά δόγματα των πολιτών. Ωστόσο, στην πράξη εμφανίζονται προβλήματα εφαρμογής και διαφύλαξης του ατομικού αυτού δικαιώματος του ανθρώπου. Απόδειξη αυτού είναι οι επανειλημμένες καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ. Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με την ανάγκη αναδιατύπωσης ορισμένων διατάξεων προκειμένου η προστασία που παρέχεται να είναι πιο αποτελεσματική.

2. Summary

Religion is a very important characteristic of the civilisation and the identity of the nation. Greek democracy of today protects basic human rights

with constitutional laws. With the development of these laws, the government establishes religious freedom, freedom of personality, democracy, and human rights (articles 13, 45, 1 and 4-25 of the Constitution respectively). The government is obligated to respect the rights and choices of its citizens without prejudice. Thus, it is imperative for a truly democratic government to accept and protect the foundations of all religions within it. In actuality, problems arise when attempting to establish and protect religious freedom. This is evident from the numerous trials involving Greek inhabitants and the European Court of Human Rights, the results of which have proved that the Greek government has not adhered to the law by failing to protect religious freedom. There are a lot of different opinions which mainly speak of the need to correct laws so that the protection which they provide generate a higher degree of protection of religious freedom.

3. Λήμματα-Key words

Θρησκεία: Religion

Θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα: Basic human right

Σύνταγμα: Constitution

Συνταγματικοί κανόνες: Constitutional laws

Εφαρμογή: Application

Έννομη σχέση: Lawful relation

Θρησκευτική ελευθερία: Religious freedom

Ελευθερία της προσωπικότητας: Freedom of personality

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων Ανθρώπου (ΕΔΔΑ): European Court of Human Rights

ΣΤ΄ΜΕΡΟΣ: Νομολογία-Πίνακας αποφάσεων

ΣτΕ 3533/86 (Γ΄), Αρμ. 1987 σελ. 244, ΕΕΝ 1987 σελ. 53, «Υπόθεση Χιλιάστριας φιλολόγου στη μέση εκπαίδευση»

ΔΕφαΘ 299/1988, ΔΔίκη 1989 σελ. 83, «Αποκλεισμός διορισμού ως δασκάλων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Ελλήνων πολιτών αθέων ή αλλόθρησκων ή χριστιανών άλλου δόγματος».

ΔΕφαΘ 3796/1979, ΝοΒ 1979 σελ 508, «Υπόθεση καθηγητή της φιλοσοφίας του δικαίου που αρνείται να δώσει θρησκευτικό όρκο στο Δικαστήριο

ΣτΕ (Τμ. Δ΄) 2350/1990, «Υπόθεση του ευκτηρίου οίκου της Ελεύθερης Ευαγγελικής Εκκλησίας στο Αγροίνιο».

ΣτΕ 1444/1991, ΕΔΔ 1991 σελ. 377επ., «Άδεια με την οποία επετράπη σε παλαιοημερολογίτη κληρικό η ανέγερση Ιερού Ναού και Ησυχαστηρίου στην Σαλαμίνα».

ΑΠ(Τμ. Ε΄) 480/1992, Ελλ. Δνη 33 (1992) σελ 1574 «Η προσηλυτίζουσα πεντηκοστιανή μητέρα».

ΑΠ Ολομ 20/201, ΝΟΜΟΣ-Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών, «Θέση σε λειτουργία ευκτηρίου οίκου βουδιστικής θρησκείας χωρίς την απαιτούμενη άδεια».

ΣτΕ Ολομ 2285/2001, ΝΟΜΟΣ-Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών- Α΄ Δημοσίευση το 2001, «Κρίνεται ότι νόμιμα δεν περιλαμβάνεται η ένδειξη του θρησκευματος στο Δελτίο Ταυτότητας».

ΕφαΘ (βούλευμα) 2950/1930, Θέμις 1931 σελ. 103, «Ουνίτης αρχιερέας προσηλυτίζει».

ΑΠ (Τμ. Β΄), Ποιν. Χρ. 1953 σελ. 316, «Χιλιαστής προσηλυτίζει ανήλικο».

ΣτΕ (Ολομ) 2018/1965, Αποφάσεις ΣτΕ 1965 σελ. 2518, «Υπόθεση Μεθοδιστών Καματερού».

ΑΠ 53/1973, Ποιν. Χρ. 1973 σελ. 367, «Υπόθεση Αντβεντιστών της Έβδομης Ημέρας».

ΣτΕ (Τμ. Δ΄) 3669/1985, ΝοΒ 1986 σελ. 604, «Υπόθεση ευκτηρίου οίκου της Ελεύθερης Αποστολικής Εκκλησίας Πεντηκοστής στη Χαλκιδική»

ΑΠ (Ολομ.) 59/1956, ΝοΒ 1956 σελ. 736, «Προσηλυτισμός με θύματα ιερείς».

ΣτΕ 2601/1998, ΝοΒ 1999 σελ. 349, «Απαλλαγή από υποχρέωση καθομολόγησης, η οποία έχει τον χαρακτήρα θρησκευτικού όρκου, σε επιτυχόντα στις πτυχιακές εξετάσεις φοιτητή».

ΣτΕ (Ολομ), ΤοΣ 1993 σελ. 565, «Υπόθεση τριών μητροπολιτών».

Πλημμ. Λαρ. 183/1994, Υπεράσπιση 1995 σελ 1176, «Διανομή εντύπων με σκοπό τη διάδοση απόψεων δεν συνιστά το αδίκημα του προσυλητισμού».

ΜΠρ. Αθ. 5208/2000, ΤοΣ 2000 σελ. 572, «Λογοτεχνικό βιβλίο που θεωρήθηκε ότι καθυβρίζει τη χριστιανική θρησκεία».

ΣτΕ (Τμ Δ΄) 3885/2002, ΝοΒ 2003 σελ. 1515, «Εναλλακτική πολιτική, κοινωνική πηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης σύμφωνα με το Σύνταγμα, την ΕΣΔΑ και το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα». Τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης».

Ζ΄ΜΕΡΟΣ: Παραρτήματα Νομολογίας

1. Εκπαίδευση

α) ΔΕφΑθ 299/1988: Υπόθεση άθεου δασκάλου

Κρίθηκε ότι δεν αποτελεί αντισυνταγματικό περιορισμό του δικαιώματος ο αποκλεισμός του άθεου δασκάλου από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, καθόσον ο δάσκαλος στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση διδάσκει και το μάθημα των θρησκευτικών. Υπάρχει επομένως αιτιώδης συνάφεια που επιβάλλει τον περιορισμό του δικαιώματος.

β) ΣτΕ 3533/86 (Γ'): Υπόθεση Χιλιάστριας φιλόλογου

Κρίθηκε ότι αντίκειται στην συνταγματική αρχή της ισότητας και στην διάταξη 13 Συντάγματος περί ανεξιθρησκείας η άρνηση του διορισμού αλλόθρησκης φιλόλογου στη μέση εκπαίδευση καθώς η φιλόλογος στην μέση εκπαίδευση. Δεν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ των θρησκευτικών πεποιθήσεων της φιλόλογου και του παρεχόμενου από αυτήν έργου στην μέση εκπαίδευση. Το αντίθετο υποθετικά θα συνέβαινε εάν η φιλόλογος δίδασκε και το μάθημα των θρησκευτικών.

2. Εργασία

α) Η απόλυση εργαζομένου λόγω αλλαγής θρησκευάματος

Η απόλυση εργαζομένου επειδή άλλαξε θρησκευτικές πεποιθήσεις παραβιάζει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης εάν η εκτέλεση της εργασίας δεν προϋποθέτει πίστη σε συγκεκριμένο θρήσκευμα. Εξάλλου, δεν αποτελεί βασικό στοιχείο του περιεχομένου της εργασιακής σχέσης η θρησκευτική συνείδηση.

3. Όρκος

α) Υπόθεση καθηγητή που αρνείται να δώσει θρησκευτικό όρκο στο Δικαστήριο Κ.Δ. 3796/1979 ΠοινΧρ 1979 (ΚΘ), σ. 508

Ο καθηγητής της Φιλοσοφίας του Δικαίου στην Πάντειο, αφού κλήθηκε ως μάρτυρας το 1978 να καταθέσει στο δικαστήριο αρνήθηκε να δώσει

θρησκευτικό όρκο παρόλο που δήλωσε ότι είναι Χριστιανός Ορθόδοξος.
Σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του η δόση θρησκευτικού όρκου αποτελεί μείωση και προσβολή τις αξιοπρέπειας των μαρτύρων και κακοποίηση της ρητής εντολής του Ευαγγελίου. Το Εφετείο δέχθηκε ότι υπήρξε σύγκρουση των καθηκόντων που αποκλείει τον καταλογισμό εφόσον το νομικό καθήκον να δώσει θρησκευτικό όρκο ως χριστιανός ορθόδοξος στο Δικαστήριο συγκρούεται με το ηθικό καθήκον να υπερασπίσει την ηθικές του πεποιθήσεις. Τελικά το Εφετείο έκρινε ότι αποκλείεται ο καταλογισμός.

Ε΄ ΜΕΡΟΣ: Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία

1. Χρυσόγονος, Κώστας Χ. Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα. Τρίτη Αναθεωρημένη Έκδοση. Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος: Νομική Βιβλιοθήκη 2006.
2. Σπυρόπουλος, Φίλιππος Κ. Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδοσεις: ANT. N. Σάκκουλα 2006
3. Χρυσόγονος, Κώστας Χ. Συνταγματικό Δίκαιο. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδοσεις: Σάκκουλα 2003
4. Δημητρόπουλος, Ανδρέας Γ. Συνταγματικά Δικαιώματα. Β΄ Έκδοση Τόμος Γ΄, Τεύχος I-III. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδοσεις: Σάκκουλα 2008.
5. Τρωιανός, Σπύρος. Ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία. Myriobiblos Βιβλιοθήκη, Τμήμα του Διαδικτυακού Πολιτιστικού Κέντρου Αρτοπος.
<http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/troianos_eleftheria.html> 21 Απριλίου, 2009.
6. Σωτηρέλης, Γιώργος. Η Συνταγματική Αναθεώρηση των Σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών. 8 Απριλίου, 2006.
<<http://www.acadimia.gr/content/view/151/76/lang,el/>> 21 Απριλίου, 2009.
7. Δαγτόγλου Π.Δ. Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα. Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 1991.
8. Πολίτης, Σπύρος. Εργασία. *Greeklaws On Line Κοιωότητα*.
<<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/557.pdf>> 21 Απριλίου, 2009.
9. Κονιδάρης, Ι.Μ. Ο Όρκος του Προέδρου. Το Βήμα Online. 15 Ιουνίου 1997.
<<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=6&artid=88999>> 21 Απριλίου, 2009.
10. Αλάβανος Αλέξανδρος, Δραγασάκας Ιωάννης, Κουβέλης Φωτίος, Κωνσταντόπουλος Νικόλαος, Ξηροτύρη Αικατερινάρη Ασήμινα. Ρύθμιση Σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, Θρησκευτικές Ενώσεις και Κατοχύρωση της Θρησκευτικής Ελευθερίας. Συνασπισμός Της Αριστεράς των Κινήματων και της Οικολογίας. 22 Νοεμβρίου 2005.
<<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=11583>> 21 Απριλίου, 2009.
11. Συνταγμα της Ελλάδας. Ιστότοπος Φυσικής Αγωγής.
<http://www.fa3.gr/nomothesia_2/nomoth_gen/index-syntagma.htm> 21 Απριλίου, 2009.